

ANAYASA KURUMU OLARAK KİŞİ GÜVENLİĞİ KAVRAMI

Ögr.Gör. Mustafa AVCI (*)

G İ R İ Ő :

İnsan topluluklarında hümanist akımların yeni çağlardaki en belirgin tezahürlerinden biri de, ferde devletin müdahale edemeyeceği haklar ve özgürlükler sahası belirlemek olmuştur. Yani ferdin vazgeçilmez ve devredilmez hakları vardır. Manevi kişiliğini geliştirme açısından bunlardan feragat etmesi düşünülemez. Bilhassa baskıcı rejimler karşısında insanın doğuştan birtakım haklara sahip olduğunu ve mevcut hukuki düzenlemenin üstünde adalet idesisinin esas alındığı "Tabii Hukukun" bulunduğunu kabul eden akımın özgürlüklerin gelişmesine büyük katkısı olmuş, böylece statüko ile yetinmek yerine insanın şeref ve haysiyetine yaraşır bir düzenin araştırılması sonucu devlet iktidarının sınırlandırılması fikri ortaya çıkmıştır.

Devlet iktidarının sınırının çizilmesi kişi hak ve özgürlüklerinin devletçe tanınması demektir.

Klasik kişi haklarından biri de kuşkusuz kişi güvenliğidir.

Biz bu kısa çalışmamızda İslam Hukuku ile mukayeseli olarak Güvenlik Kavramını işleyeceğiz. Ancak önce

(*) Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı

kavram ve kapsamını verip tarihçesine kısaca temas ettikten sonra konuya gireceğiz.

Kavram ve Kapsamı:

Tanım: Güvenlik, kişiyi keyfe göre cezalandırma ve tutuklamadan koruma anlamına gelir. Güvenlik sayesinde kişi suç işlemedikçe tutuklanamayacağını, herhangi bir yönetici elinde oyuncak olmayacağını bilir ve özgürlüğüne gereksiz yere el konamayacağına inanır(1).

Kapsamı: Güvenlik ile kişi dokunmazlığı karıştırılmamalıdır. Her ikisi de ferdin klasik temel hak ve özgürlükleriyle ilgilidir. Fakat güvenlik ferdin devlete karşı korunmasıdır ve Ceza Hukukunun yakalama ve tutuklama kurumlarıyla ilgilidir. Kişi dokunmazlığı ise ferdin fertlere karşı korunmasını da ifade eder(2). Burada yakalama ve tutuklama kavramlarını da açıklamamız gerekir.

Yakalama: Suç şüphesi altındaki kişilerin tutuklama kararı olmadan özgürlüklerinin sınırlandırılmasıdır(3). Yakalanan kişi henüz tutuklu gibi sanık durumuna düşmediği için durumu tutukluya göre çok hafif kabul edilmektedir(4).

Tutuklama: Bir kişinin suçluluğu hakkında kesin karar verilmeden önce özgürlüğünün kaldırılmasıdır. Hakimden başka kimse tutuklama kararı veremez (CUMK. m.104)(5).

Kişi güvenliğinin gerçekleşebilmesi için keyfi yönetimin kalkması ve Hukuka dayanan bir yönetimin gerçekleşmesi gerekir(6). Yani Hukuk, kişi haklarının ve devletin müdahalesinin sınırını oluşturur. Ferdi ferde karşı devlet koruyabilir. Ancak ferdi devlet karşısında yalnızca hukuk koruyabilir. Güçlünün üstünlüğünü kırarak insanlığın güvenini sağlamak hukukun işidir. Hukuk sayesinde insanlar davranışlarını önceden kestirebilen güvenli kimseler olurlar(7).

Normlar hiyerarşisinde piramidin tepesindeki Anayasada Hukuk Devleti ve Güvenlik kavramlarının yer

alması; hiç olmazsa güvenliğin teorik açıdan varlığına delalet eder.

Tarihçe:

İnsan haklarının doğuşu genellikle Aydınlanma çağı ve Rönesans olarak kabul edilmektedir. Daha önce temel hak ve özgürlükler toplumların dini, ahlaki ve örfi davranışlarında şekillenmeye başlamıştı.

Eski Yunan Sitelerindeki Demokrasi, Doğunun Mutlak Krallıklarının karşıtı olarak düşünülünce, özgürlük ve güvenlik fikrinin modern anlamıyla mevcudiyeti izlenimi vermektedir. Fakat Eski Yunanda azınlık baskısının aksine kurtulma çaresi olmayan çoğunluk baskısı vardı. Site vatandaşları da özgürlük ve güvenlik fikrinden habersizdiler.

Romada ilk bakışta özgürlük varmış gibi gelse de orada da korkunç bir baskı vardı.

Özgürlükler ve Güvenlik kavramını açıkça ortaya koyan ilk belge olma özelliğine sahip İngiliz Anayasa Hukukunun Milletlere sunduğu Habeas Corpus Act'in esası, 1215 tarihli Magna Carta Libertatum'da görülür. "fertlerin ancak adli makamlarca hapsedilebileceği" Magna Carta'nın 63 maddesinden biriydi. Uygulamada "Adli Makam" kavramı geniş tutulmuş, ilk tahkikatı yapan Karakol Komutanı Adliyenin parçası olarak kabul edilmişti. Böylece Kral, komiserlerine verdiği emirle hoşuna gitmeyen kimseleri hapsedirmeye devam etmiş, bu keyfi idareye karşı olan mücadele de bitmemişti. Bu mücadele dört asır kadar sürmüş 1628'de kaleme alınan "Petition of Rights'te" ve 1640 ta çıkan "Star Chamber Abolition Act"ta kimsenin gereksiz yere tutuklanmamacığı belirtilmiş, nihayet 1679 da reaksiyonun şiddeti karşısında Kral Parlemtentonun kabul ettiği "Habeas Corpus Act" isimli kanunu tasdik etmişti(8). Modern anlamdaki siyasi fikirler birkaç asırlık şiddetli çarpışmalar ve kanlı ihtilaflardan sonra hürriyet ve güvenlik fikrini kabul ettirebilmiş, çeşitli milletler bunu sağlamak için can ve mallarından pek pahalı ücret ödemişlerdir.

Habeas Corpus Act kişi güvenliğini sağlam temellere oturtmuş tutuklu bulunan bir kimsenin en kısa zamanda yargılanmasını sağlayacak hükümler koymuştur. Tutuklanan kişi bir gün içinde hakim önüne çıkarılır, hakkında müsbet veya menfi bir karar verilir. Yargılama sonunda tutuklama yersizse derhal salıverilir. Tutuklanan bir İngiliz 24 saat içinde hakim önüne çıkar yargılama kısa süreden bitirilir ve suçluluğuna dair yeteri kadar delil varsa tutuklanır, vatana ihanet suçları hariç para karşılığı salıverilmeyi isteyebilir ve en geç yirmi gün içinde jüri önüne çıkarılır.

Habeas Corpus Act 1816 yılında Criminal Charge'ler dışındaki her türlü tutukluluğu içine alacak şekilde genişletildi. 1862 yılında kolonilerde de uygulanmaya başlandı(9).

Habeas Corpus Act Amerikaya göçen İngilizlerle beraber, vatandaşlığın köklü bir şartı olarak götürülmüş, 17 Eylül 1787 tarihli ABD Anayasası birinci maddesine kamu yararı gereginde isyan ve işgal dışında kişi güvenliğinin kesinlikle ihlal edilemeyeceği ilkesi girmişti.

Anglo-Sakson özgürlük anlayışında da kolay uygulanan bu pragmatist anlayış keyfe göre tutuklamayı kesinlikle ortadan kaldırmış ve güvenliği sağlamıştır.

1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinin ikinci maddesi kişinin doğuştan sahip olduğu vazgeçilmez, devredilmez klasik hakları (Hürriyet, mülkiyet, emniyet, cebir ve tahakküme mukavemet) saydıktan sonra Güvenlik ilkesine üç maddede yer vermiştir. m 7, keyfe göre (tutuklulukla ilgili) buyruk verenler, verilmesini isteyenler, ve bunları uygulayanların cezalandırılacağını, m8, kişinin ancak suçun işlemesinden önce usulüne uygun konmuş ve yayınlanmış kanuna göre cezalandırılabileceğini (suçta ve cezada kanunilik ilkesi) m9 ise suçluluğu kesinleşinceye kadar kişinin suçsuz sayılacağından tutuklanması gerekiyorsa gerekli miktardan fazla her şiddetli muamelenin ağır bir şekilde cezalandırılacağını belirtiyordu. 1793 Bildirisinde güvenlik ilkesi daha da önem kazanmış ve sekiz madde sırf bu

ilkeyi açıklamaya ayrılmıştır(10).

10 Aralık 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde kişi hakları m3'te özetlenmiş, "Yaşamak, hürriyet ve kişi güvenliği her ferдин hakkıdır." denmiş, bundan sonraki maddeler, bu genel hükmün açıklanmasına ayrılmıştır(11).

3 Eylül 1953 tarihinde yürürlüğe konan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde de geleneksel kişi özgürlüklerinden ayrıntılı olarak sözedilmiş (m 2-18) bu hakların güvence altına alınması için Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ihdas edilmiş sözleşmeye katılan devletler veya devletlerin vatandaşları gerçek kişilerin kişisel başvurusu düzenlenmiştir. Yani bu sözleşme gerçek kişilere bile yargı garantisi sağlamıştır(12).

Osmanlıda Kişi Güvenliği:

Osmanlı Uygulanmasına geçmeden önce uyguladıkları İslâm Hukuku'nun Kaynaklarında ve Osmanlıya kadarki dönemdeki uygulamaya kısaca değinelim.

İslâm Kamu Hukukunun başlıca kaynakları; Kur'an, Sünnet, İcma, Raşid Halifelerle bu yolda gidenlerin uygulamaları örf'tür.

Kur'an incilden farklı olarak va'z kitabı olmaktan çok, bağlayıcı kanun hükmündedir. Yani Kur'andiger özellikleri yanında-aynı zamanda yazılı bir Anayasadır. Sünnet de ilk ve mükemmel bir uygulamasıdır.

İslâm'da kanunları ihlâl etmenin müeyyidesi dünyevi ve uhrevi olmak üzere ikidir. Samimi müslümanlar suç işleme imkanları olsa da - bir gün cezasını mutlaka görecekleri inancıyla-bundan kaçınırlar. Bu inanç İslâm Hukuku'nun ahlaki boyutunu oluşturur. Kısacası İslâm'da dinle hukuk iç içedir(13).

1- Kur'anda Adalet prensibi:

Anayasalara ve yasalara kaynaklık eden ve bu

konuda her zaman birinci sırayı işgal edecek olan Kur'an'da Hz.Peygamberin şahsında bütün yönetici ve hakimlere "Allah'ın adaleti emrettiği" (Araf; 29, Nahl; 90) "insanlar arasında hüküm verdikleri zaman adalete-mutlak manada-riayet etmeleri gerektiği" (Nisa; 58, maide; 8) (14). "Adalet idesine ulaşmanın Allah'ın emri olduğu" (şurâ;15) ve "Her zaman doğru yolu bulan ve adil davranan bir topluluğun mevcut olacağı" (Araf; 181). "Mü'minlere karşı savaşmayan ve yurtralarına göz dikmeyenlere-gayri müslimlere bile iyilik ve adaletle yükümlü oldukları (mümtehine;8) ve "Haksızlıklar karşısında suskun (ebkem) olanla, adaleti emr (tavsiye) edenin eşit olmayacakları" (Nahl;76) mesajlarını buluyoruz.

2- Sünnet: Hz.Peygamber'de bir çok hadisinde "adil imam"ı övmüş, onların Allaha en yakın kimseler olduğunu bildirmiştir ki, Adil imamın; hukuka bağlı, yönetilenlerin haklarına saygılı, aşırılıklardan uzak hakim ve valileri de kapsayan bir kavram olduğunu görüyoruz(15).

Yine hadislerde hakimlerin üç kategoride değerlendirildiği, yalnız hukuku bilen ve Adaletle hüküm veren hakimlerin cennetlik olacağı, bilmeyenlerle, bildiği halde bunu kararına yansıtmayanların cehennemlik oldukları bildirilmiştir(16).

Özellikle bir kediyi hastetmesi ve ölümüne sebep olması nedeniyle bir kadının cehennemlik olduğunu söyleyen Hz.Peygamberdir(17). Bu hadis hayvan haklarını anlatmakla beraber, hakimlerin tutuklama kararlarını verirken dikkatli olmaları gerektiğini, diğer yöneticilerin de ciddi bir sebebe dayanan hakim kararı olmadan kişi hürriyeti üzerinde tasarrufta bulunmamaları gerektiğini anlatmaktadır.

Hız.Peygamber Medineye hicret edince orada bir Site Devleti kurdu. Devletin aynı zamanda dünyada ilk yazılı Anayasasını hazırladı. Yerli ve Muhacir Müslümanlarla Gayrimüslim cemaatleri bir devlet çatısı altında birleştirdi(18). Bu belge aslında bir ahidnameydi. Yahudiler Medine'de olmasaydı bunu hazırlamaya gerek duyulmayacaktı. Çünkü Müslümanların yazılı Anayasası

olan Kur'an ve bunu en güzel şekilde uygulayan Peygamber vardı. Ne var ki, islâmın diğer dinlerin mevcudiyetine toleranslı yaklaşımı sebebiyle müslüman olmayanları inanmadıkları bir Kitab(kanun)ın hükümleriyle mesul tutmak mümkün değildi. Onların kendi iradesiyle imzalayacakları bir metin onlar için kanun olabilirdi. İşte bu belgede özel hukuk ihtilaflarında gayrimüslimlerin kendi hukuklarına tabi oldukları esas benimsenmişti (m 25-42).

Bu belgede Kamu Hukuku kuralları-Temel haklar ve özgürlükler dahil konmakta, devlet iktidarı oluşturulmakta, yöneten ve yönetilenlerin hak ve vazifeleri belirtilmekteydi(19). O zamana kadar devletin ve başkanının sınırlandırılması diye bir kavram yoktu; bunu islâm sağlamıştı(29). Böylece önceleri kan ve kabile birliğine dayanan sosyal yapı da, irade ve ihtiyara dayanan ideolojik kimliğe kavuşturuldu (21).

3- Sahabe Uygulaması:

Hz. Peygamberin vefatını müteakip devlet başkanı seçilen Ebu Bekir ilk nutkunda "... Allah ve Resülünün hükümünden ayrılır (hukuku ihlal edersem) bana itaat yükümlüğünüz kalkar" demiş(22) bu hitabe Hukuk Devleti Sisteminin 14.asır önceki ifadesi olmuştu(23).

Hz. Omer de buna benzer bir konuşma yapmış ve "islâmda hiç bir kimse haksız yere tutuklanamaz (hürriyeti kısıtlanamaz) tutuklama veya hapis ancak bir mahkeme (hakim) kararıyla olur." ilkesini açıkça ifade etmiştir(24).

4- Doktrin; Hz. Alinin torunu imam Zeyd(v 122/739) yazdığı Mecmu'ul Fıkh kitabının siyer bölümünde "şer'î prensipleri çignemiş devlet iktidarına fertlerin direnme hakkı incelenmiş, İmam Şafi'nin () el-Umm adlı eseriyle diğer Hukuk mecmualarında konu dağınık olarak ele alınmış, sonraları müstakil kitaplar halinde Ahkamü's-Sultaniye (Ma'verdi ve Ebu Ya'la Ferranın) ve Kitâbü'l Vüzera'larda devlet iktidarını sınırlayan hukuki esaslar incelenmiştir(25).

İslâmda özgürlük temel düşünce, tabii bir hak ve bunu sağlamak devletin görevi olduğundan Modern Batı'nın siyasi Düşünce Tarihinde asırlarca devam eden, kanlı ihtilâllere sebep olan, can ve maldan pahalı ücretler ödenen mücadelesini yaşamamış, aynı aşamalardan geçmemiştir. Hele Usul-Hukuku Kurumu olarak işkence hiç uygulanmamıştır(26).

Osmanlıda Özgürlükler ve Güvenlik:

Osmanlıda özgürlükler dine dayanıyor, insan Hakları (ve Güvenlik ilkesi) Allahın lütfu olan imtiyazlar olarak algılanıyordu. İslamın zuhûrunda hiç bir otorite tanımayan insanların disiplinli ve güvenli bir yapıya kavuşturulması, insanların devlete karşı korunması fikrinden önce gelmişti. Ferdin fertlere karşı korunması gibi devlete karşı korunması da (güvenlik ilkesi) dinin tanıdığı önemli haklardandı(27). Münci Kapani, İslâma dayalı devlet düzenlerinde kişiyi devlete karşı koruyacak hukuk yerine birbirlerine karşı koruyacak devlet ve bu devlet içinde de adalet fikrini revaç bulduğunu söylemektedir.

Ulema Osmanlı Sultanlarına dini hukuka uymalarını tavsiye etmekten geri kalmamışlar, insan hakları da (batıdaki gibi aşağıdan yukarıya hareketlerle değil) İslahatlar şeklinde yukarıdan aşağıya gelmiştir(28).

Mevzuat:

Kanuni Kanunnamesi III. Fasılda; "kadı marifeti olmadan kimseyi ehl-örf taifesi hapsedip incitmeye..."(29) denmektedir.

1839 Gülhane Hattı Hümayununda "emniyet-i can ve mahfuziyet-i ırz'u namus"tan sözedilmiş, 1256/1840 tarihli Osmanlı Ceza Kanununda keyfi tutuklama" Badel muhakeme sabit olmadıkça hiç kimsenin bilâ mucip hapis, tedip ve nefyi caiz olmaya" (onikinci fasıl ikinci madde)(30) ibaresiyle yasaklanmaktadır. Bu kanunun en önemli noktası yalnızca toplumun suçlulara karşı korunması değil, halkın zalim idarecilere karşı daha sıkı korunma altına alınmasını hedeflemesidir(31).

1856 İslahat Fermanında da güvenlik konusunda bazı tedbirler alınmıştır. 1858 tarihli Ceza Kanununda keyfi tutuklama cezai yaptırımla karşılanmış (III.Bab 4.Fasıl 203. madde) ancak henüz Anayasa teminatına kavuşturulmamıştır. (Aldıkaçtı, s.211)

1876 Kanunu Esasisinde Modern bir Anayasada olması gereken esasların hemen hepsine rastlamak mümkündür. 10.mad= Kişi özgürlüğü ve dokunmazlığını, 22.mad: Konut dokunmazlığını, 23.mad: Kişi güvenliği düzenlemekte, ve "yapılacak Usulü muhakeme Kanunu hükmünce hiç bir kimse kanunen mensup olduğu mahkemeden başkasına gitmeye icbar olunamaz." şeklinde ifade edilmektedir, 26.mad; işkence ve her türlü eziyeti toptan ve kesinlikle yasaklamaktadır(32).

1909 AY değişikliğinde m 10 "Hiç kimse şer ve Kanunun tayin ettiği..." şeklini almış, 1876 Kanunu Esasisi kişi özgürlüğünü (Güvenliği) yasa dışı cezalandırmalara karşı korurken 1909 deg. ile hem cezalandırma, hem de tutuklama bakımından yasaya uygunluk şartı getirilmiştir.

113. maddenin kişi güvenliğini yok eden hükmü yasa metninden çıkarılmış, Anayasanın bütünlüğünü bozan durum hiç olmazsa teorik açıdan ortadan kaldırılmıştır(33).

1921 değişikliği Milli Mücadele yıllarında idari ve siyasi teşkilatlanmayı düzenlendiğinden temel hak ve özgürlüklere yer verilmemiştir.

Mevzuatın bu doğrultuda olmasına rağmen uygulama her zaman bu normlara uygun olmuş mudur?

Bir hakkın AY ile belirlenmesi ve teminat altına alınması, o hakkın tecavüze maruz kalmayacağı ve kanun hükümlerinin ihlâl edilmeyeceği manasına gelmez. Zira bu takdirde cezai hükümler taşıyan normlara ihtiyaç olmaz, kanun koymakla sosyal düzen sağlanmış olurdu. İslâm Tarihinde Emevilerden itibaren Hilafetin saltanatına dönüşmesi hukuki hükümlerde değil uygulamadaki

yözlaşmayı gösterir(34).

İslâm Hukukunda haklara tecavüz kimden gelirse gelsin işletilecek mekanizmalar, harekete geçirilecek kurumlar vardır. Ferde yetki ve haklar sağlayan hükümler aynı zamanda sorumluluk yükler. Mesela; iyiliği emr, kötülükten (münker) sakındırma hem bir hak, hem de görevdir.

Gönümüzdeki sapmalar (hukuku ihlal, tecavüz) halk tarafından sineye çekilirse (ki aklen mümkün, zaman zaman da varittir) yapılacak bir şey yoktur. Tarihte de tepki görmeyen ihlaller olduğu gibi aksi de görülmüştür. Çünkü "insanlar layık oldukları şekilde yönetilirler."(35).

İslam Hukukundaki çareleri idari, Hukuki ve Siyasi olmak üzere üç başlık altında özetleyebiliriz(36).

1- İdari Mekanizma:

a) Ahlaki otolimitation (Moral Faktörler): İslâmda yönetilenlerden her ferдин devlet başkanı, bakanlar ve bürokratlar üzerinde murakabe yetkisi vardır. Raşid halifeler devrinde bazı Sahabilerin halifeleri tenkit ettikleri, işlemlerinden dolayı hesaba çektikleri bilinir(37). Bu prensibin daynağı "Sizden kim bir kötülüğü (münkeri) görürse eliyle, gücü yetmezse diliyle düzeltsin ..."(38). ve "Allaha isyan olan hususlarda yaratılmış itaat yoktur"(39) hadisleridir. Unutulmasın ki; "Cihadın en erdemlisi zalim sultan (idareci) karşısında hakkı söylemektir" ve "Haksızlık karşısında susan dilsiz şeytandır"(40).

2- Kazaf murakabe;

a) Mezalim Mahkemeleri; Olaganüstü yetkilerle donatılmış hakimlerden oluşturulmuş idari-adli-askeri yargının görev alanına giren hukuk ve Ceza davalarına bakan bu mahkemeler, tarihte önemli rol oynamış,hatta şahsi kusur ve hizmet kusuru ilgili olayları yargılamışlardır(41).

Konumuz açısından, kişi güvenliğine saldırı devlet yetkisini kullananlar tarafından özellikle bu yetki ve sıfatta vaki ise mezalim mahkemelerinde çözülebilir. Haksız fiil nedeniyle tazminat, memuriyetten azil ve cezalandırılması vb. kararları alınabilir.

b) Normal mahkemeler: Devlet adamlarının özellikle kendi adlarına yaptıkları hukuki tasarruf ve haksız fiilleri normal mahkemelerde de yargılanabilir.

Tarihte Fatih II.Mehmet'in Rum mimar tarafından mahkemeye verilmesi, kısasen elinin kesilmesine hükmedilmesi kitaplarda zikredilir(42).

3- Siyasi; Muhalefet;

Kanuna aykırı uygulamaları eleştirmek, muhalefette bulunmak, Basın, sanat ve kültür faaliyetleri ile kamuoyu oluşturmak ve faili bundan vazgeçirmeye çalışmak İslamda hem hak, hem de görevdir Bunları yapabilmek için iletişim özgürlüğü gereklidir. Günümüzde baskı gruplarını-yalnız kendi çıkarları için değil-kamuyu ilgilendiren hukuk ihlallerinde de harekete geçirmek düşünülebilir.

İbadet içinde Cuma Hutbeleri Aktüaliteden halkı haberdar etmek için önemli bir fırsattır. Şafii alim İzzet b.Abdisselam'ın bu konudaki başarısı tabakat kitaplarında anlatılır(43).

Bütün çarelere başvurulmasına rağmen özellikle devlet Başkanının zulmü (hukuku ihlali) önlenememişse başvurulacak son çare başkaldırma (ayaklanma=Huruc ale's-Sultan)dır.

"Zülümkar idarecinin meşru olmayan hareketlerine (emirlerine) muhalefet etmek baguy (ayaklanma) dan sayılmaz(44) en-Nebhan'ın eserinde de müstakil bir başlık altında bu konu işlenmiştir. (s.475 vd)

Ayaklanma için gerekli Şartlar:

Hukuka aykırı davranarak zulmeden devlet

başkanının görevinden uzaklaştırılıp yerine uygun birinin getirilmesini yönetilen halkın vazifesi olarak gören Ehl-i Sünnet (bilginleri) bunu fiilen gerçekleştirmeyi iki şarta bağlanmışlardır;

- * Değiştirmeyi yapabilecek güce (ve halk destegine) sahip olmak
- * Fitne (iç savaş, halkın parçalanıp çarpışması, devletin varlık ve bütünlüğünün tehlikeye düşmesi) ihtimali bulunmamak. Bu ihtimal varsa ehl-i sünnete göre; zulme rıza gistermeden sabretmek, şartların oluşması için çaba göstermek, en azından muhalif kalıp katılmamak ve nefret duymak gerekir. Haricilere göre; Sabretmek caiz değildir, her hal-ü karda başkaldırmak gerekir(45).

Ayaklanma örnekleri; Burada ilk olay olması ve islam Düşüncesini derinden etkilemesi sebebiyle Hz. Osman'ın şehid edelmesini kısaca anlatıp, Osmanlının son dönemlerine ait iki olaya işaret etmekle yetineceğiz.

35/656 tarihinde Medinedeki evinde Hz.Osmanı şehid eden ihtilalcilerin asıl niyetleri çeşitli konulardaki şikayetlerini bildirmektir. Şikayet konuları a) Hz. Osmanın fethedilen Irak topraklarını bazı kişilere bağışlaması (onlara göre Mülkiyeti devlette kalıp, kiraya verilmeli ve gelir elde edilmeliydi.) b) Önemli valiliklere yakınlarını tayin etmesi c) Bazı cezaların infazında acze düşmesi (Velid b.Ukbe içki içmiş fakat cezası infaz edilmemişti.) (46).

İsyancılar-şikayetlerinin dinlenmesini durumunda Halifeyi azletmeyi düşünüyorlardı. İş çıkırından çıktı ve azil işini onu öldürerek gerçekleştirdiler. Azil fikrinin daha önceden mevcut olduğunu şu misalde görürüz;

Hız. Ömer halife olunca ilk nutkunda haktan ayrılmanın-zulmedenin-öldürülmesi gerektiğini söyleyince Talha; "Niçin yanlış hareket eden yöneticinin azlini dilerdim demiyorsun?" demiştir(47).

Osmanlılarda da Sultanların azli (hal'i) fetvaları onların zulmettliği gerekçesine dayandırılmıştır. Abdulaziz, II. Murat ve II. Abdulhamid'in hal'i de aynı gerekçelerle oldu(48).

Kuvvetler ayrılığı ilkesinin mevcut olmadığı zamanlarda kazai yetkileri de olan idarecilerin bu yetkilerine dayanarak hürriyeti bağlayıcı cezalar vermeleri veya kişileri tutuklamaları kişi güvenliğine karşı idari bir tasarrufla müdahale sayılmamalıdır kanatindeyiz.

Tarihi olayları günümüz kavramlarıyla değil kendi hukuki ve sosyal şartları içinde değerlendirmek isabetli olacaktır. Çünkü "itibar maksat ve manalardır, lafız ve kalıplar değil" (mecelle 3)

CUMHURİYET DÖNEMİNDE KİŞİ GÜVENLİĞİ

1924 Anayasasında Güvenlik:

Beşinci Fesil "Türklerin Hukuku Ammesi" başlığıyla temel hak ve özgürlüklere ayrılmış, m 71'de "can, mal, ırz ve mesken her türlü taaruzdan masundur." (Kişi ve mesken dokunulmazlığı) m 72'de kanunsuz tutuklama yasası (kişi güvenliği) ve m 73'de işkence, müsadere ve angarya yasası getirilmiştir.

Bu maddeler güvenlikle ilgili bazı temelleri atmış, fakat kesin olarak açıklanmadığı ve garantileri, sağlanmadığı için Habeas Corpus Act'ın sistemini ortaya koyamamıştır(49).

1924 Anayasası 1789 Fransız İnsan hakları Beyannamesinin sistemini benimsemiştir. Devletin müdahalesine sınır teşkil eden haklar olduğu için bunlara negatif haklar veya sınır hak yahut da koruyucu haklar denmektedir(50).

1924 Anayasası iktidardaki yönetici kadronun özgürlüklere ve demokrasiye bağlı kalmaları şartıyla temel hak ve özgürlükler için hukuki bir çerçeve oluşturabilirdi. Bu böyle olmazsa etkisiz kalmaya mahkumdu. Çünkü siyasal iktidarın denetimini sağlayacak ve yasa-

manın yetki tecavüzünü önleyecek denge mekanizması kurulmamıştı. Temel hak ve özgürlükler (güvenlik dahil) güvencesiz kalmış(51) çok partili demokratik hayata geçişten sonra bile seçim sistemleri iktidarların oluşumunu etkilemiş, Anayasanın gedikleri özellikle 1950-1960 arası belirginleşmiştir(52).

1961 Anayasasında Güvenlik:

Habeas Corpus Act sistemi anlayışına yaklaşan ilk Türk Anayasası 1961 Anayasasıdır. Temel hak ve özgürlükler ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiş, 1924 AY'nın aksine güçlendirilmiştir. Ancak bu özgürlüklerin kötüye kullanılması düzenlenmemiş, önleyici hiç bir tedbir getirilmemiştir(53). Fakat bu söylediklerimiz 1968-71 arası olaylardan Anayasayı sorumlu tuttuğumuz şeklinde anlaşılmalıdır. Çünkü AY adam öldürme ve silahlı soygun gibi suçları temel hak ve özgürlüklerden saymış dildi. Bunlar kanuna karşı eylemlerdir ve bir gedikten söz etmek yersizdir(54).

Aslında Anayasa tekniği açısından temel hak ve özgürlükler prensipler halinde verilip ayrıntılı düzenleme kanunlara bırakılmalıdır. Fakat 1961 Anayasası genel karakter olarak tepki Anayasası olduğu için bunları uzun ve etraflıca düzenlemiştir(55). 1958 Fransız Anayasasının tamamı 93 maddeden ibarettir. Çünkü bu Anayasada temel hak ve özgürlükler 1789 bildirisi ile Avrupa İnsan Hakları sözleşmesine atıf yapılmak suretiyle kısaca geçilmiş, ayrıntılı maddeler diğer kurumlara ayrılmıştır.

1961 AY ile Anayasa Mahkemesi ihdas edilmiş, temel hak ve özgürlüklerin bekçiliği ve AY'nin üstünlüğü ilkesinin koruyuculuğu görevi AYM'ne verilmiştir. Yani kanunî düzenlemelerde Temel Hak ve özgürlüklerin özüne dokunma olup olmadığına AYM karar verecektir. (Anayasa yargısı kurumuyla(56).

1961 AY da kişi güvenliği m 30'da düzenlenmiştir. Bu madde üzerinde çok durulmuş ve olağanüstü şartlarda ilk üç fıkrası hariç ikidefa değiştirilmiştir. (20.9.1971 gün 1488 SK, RG, 22 Eylül 1971 13964) ve

15.3.1973 gün 1699 SK.RG, 20 Mart 1973 14482) (57).

Bu değişiklikler Anayasanın karakterini değiştirecek kadar önemli olmasına rağmen yapılmak istenenle ortaya konan arasında büyük mesafe olduğu için pek başarılı olunamadı(57)

Değişiklikler güvenlik ilkesi açısından olumsuz bir gelişmeyi gösteriyordu. 1961 metnine göre m 30'da yakalanan veya tutuklanan kişilerin 24 saat içinde hakim önüne çıkarılması gerekirken bu süre 48 saate, toplu olarak işlenen, siyasal nitelikli ve sıkıyönetim zamanında işlenen suçlar için 1971 deg. ile 7 güne, 1973 deg. ile 15 güne çıkarılmıştır(59). Ancak İlhan Akın, ülke durumu gözününe alınınca 24 saatlik sürenin uzatılmasının yerinde olduğunu belirtmektedir(60). Biz bu görüşe katılmıyoruz.

Gerçekten bu konuda toplumsal denge ve toplumsal çıkarlar ile kişisel hak ve özgürlükleri, dolayısıyla kişisel çıkarları dengede tutmak önemlidir. 24 saatlik süre de ülkemiz şartları açısından kişinin ve toplumun karşılıklı çıkarların dengede tutulması için uygundur(61).

AYM Sıkıyönetim Kanunu m 15'deki 30 günlük gözaltında bulundurma süresini AY'ya aykırı bulmuş ve 14.10.1972 tarihli kararıyla iptal etmiştir(62).

Sıkıyönetim Kanunundaki son değişiklik, kötüye kullanmayı önlemek amacını taşıırken, uygulamada Savcıların kişiyi hakim önüne çıkarmadan salıverip, tekrar yakalatarak kötüye kullandıkları görülmüştür(63). Hakim kararı olmadan gözaltında bulundurma süresinin uzun tutulması pratikte kişinin bu süre içinde her türlü güvenceden yoksun kalması sonucunu doğuracaktır(64).

1961 AY m 30'la ilgili Olarak Söylenecekler:

1- Bir kişi kendini güvenli hissetmelidir. Yaşamından ve faaliyetlerinden emin olan insan maddi ve manevi şahsiyetini geliştirme imkanının ana temelini kavuşur(65). Kişi güvenliği temel hakların başında

gelir. Çünkü fizikbeden özgürlüğü ve güvenliği sağlamadan ferdin iç huzuruna kavuşması, şahsiyetini geliştirmesi ve diğer özgürlüklerini gerçekleştirme fiilen mümkün olmaz(66).

2- Başkalarına zarar veren, suç işleyen veya suç işlemek üzere olan yahut da suç hazırlığı içinde bulunan kişiler bu durumlarında güvenlik hakkına sahip olamazlar.

3- AY'nın zikrettiği sebeplerin varlığında kişi tutuklanabilir. Tutuklama kararını ancak hakim verebilir. Şartları gerçekleşse bile hakimın takdirine bırakılmış, Hukuk Devletinin bir gereği vurgulanmıştır.

Tutuklama şu geyelerle yapılır?

a) Yargılama sırasında sanığın el altında bulundurulması, b) Olayın sağlıklı bir şekilde tesbiti, delillerin karartılmasının önlenmesi,

c) Cezanın yerine getirebilmesinin (infazının) sağlanması(67).

Tutuklama kararını; a) Hazırlık soruşturmasında savcının talebi üzerine Sulh Hakimi verir. (CUMK m.125) Gecikmesinde sakınca bulunan hallerde hakim re'sen de verebilir. (CUMK m 158).

d) Son soruşturma ve temyiz sırasında yetkili mahkeme verir.(CUMK m. 124) Yargıtayın tutuklama kararı vermesi mümkün değildir. Yine AY'daki şartlar gerçekleşince yakalama da mümkündür. m.30'da "yakalama ancak suçüstü ve gecikmesinde sakınca bulunan hallerde yapılabilir." denmektedir.

Yakalamayı 1) Bazı durumlarda herkes yapabilir. (CUMK m 127 bu durumlar sayılmıştır) 2) Savcılık ve kolluk kuvvetleri yapabilir. (PVSK m. 13-17 de memurun amirine hemen haber vermesinin mümkün olmaması şartı aranmaktadır(68).

4) Yakalanan veya tutuklanan kimse mahkemeye

götürülme süresi hariç 48 saat içinde (istisnai durumlar kanunla gösterilir) Hakim huzuruna çıkarılır. Bu süre hiç bir durumda 15 günden fazla olamaz.

Ağırcezalik olmayan, meşhut suçlarda (3005 SK.na göre) savcı gerekirse sanığı aynı veya ertesi gün iddianame düzenleyerek hakim önüne çıkarmalıdır. Gerek görmezse takipsizlik kararı verip serbest bırakır.

Ağırcezalik suçlarda savcıya üç günlük süre tanınmıştır. Fakat AY'dan önce yürürlüğe girmiş 3005 SK.nun ilgili hükmünü AY'nın zımnen değiştirdiğini kabul etmek ve süreyi 48 saatle sınırlamak yerinde olur(69).

Sıkıyönetim yasası 3.5.1985 tarihinde yeniden düzenlenmiş (3195 SK) Bu kanuna göre sıkıyönetim komutanı kişileri hakim önüne çıkarmadan 15 gün bekletebilir. Soruşturmanın uzaması halinde, soruşturmanın bitiminde, herhalde en geç 30 gün içinde hakim önüne çıkarılmalıdır. (3195 SK m.15/son) Komutan bu yetkisini aynı suç için bir kere kullanabilir.

Açıklanan süreler geçtiği halde ortada hakim kararı olmadan bir kimse hürriyetinden mahrum bırakılmaz, hemen serbest bırakılması gerekir. (m. 30/IV) Aksine uygulama TCK m.181/I'e göre suç oluşturur(70).

5) Yakalanan veya tutuklanan kimsenin durumu hemen yakınlarına bildirilir. Yurtcan ve Tanilli bu bildirim yazılı olması gerektiği görüşündedirler. AY'nın bu hükmü savunmaya Anayasal kurum olma özelliğini vermektedir. Çünkü savunmak için kişinin yakınlarına ihtiyacı olabileceği gibi avukat isteyebilir. Fakat ne yazık ki, uygulamada bu hüküm aksamakta, bazan bildirim bazan da sürelere riayet edilmemektedir(71).

6) Bu esaslara aykırı olarak herhangi bir işleme tabi tutulanların her türlü zararı devletçe ödenir. (AY m.30/son) Ayrıca şartları gerçekleşirse HUMK.m.573'deki hakimin özel sorumluluğu yoluna da gidilebilir.

Bu fıkranın tatbiki için "Kanundışı yakalanan veya tutuklanan kimselere tazminat verilmesi hakkında kanun"

(7.5.1964 tarih ve 466 sayılı, RG 15.5.1964 gün ve 11704) çıkarılmıştır. Kanuna göre haklarında beraat kararı verilenler, mahkumiyeti tutuklu kaldığı süreden az olanlar, ve yalnız para cezasına mahkum olanlar uğradıkları zararı devletten istiyebilirler. Ancak tutuklama ilgilinin ihmali veya kusuru ile olmuşsa tazminat isteyemez. (466 SK. m.4)

Tazminat davacının ikametgahındaki ağır ceza mahkemesinin kararı ile alınabilir. Mahkemenin kararına karşı yargı yolu açıktır(72).

Bu kanun çok az uygulanmıştır. Birinci sebebi kanunu varlığından haberdar olanların azlığıdır. İkinci si kanuna dayanarak tazminat istenilebilmesi için özellikle emniyet munsuplarının kast veya ağır kusurunun varlığının isbatı şarttır ki oldukça zordur(73).

1982 AY.da Durum:

Güvenlik kavramı 1982 AY. m. 19'da düzenlenmiştir. Birinci fıkrada "Herkes kişi Hürriyeti ve güvenliğine sahiptir." denmiş, ikinci fıkrada güvenliğin istisnaları sayılmış (tahdidi olarak) bunlar dışında "Kimse hürriyetinden yoksun bırakılamaz." denmiştir.

1961 AY da olmayan "Yakalanan veya tutuklanan kişilere yakalama veya tutuklama sebepleri ve haklarındaki iddialar herhalde yazılı olarak ve derhal bildirilir." hükmü eklenmiştir.

Dördüncü fıkrada 48 saat ve 15 günlük sürelerin olağanüstü hal, sıkıyönetim ve savaş hallerinde uzatılabileceği belirtilmiştir.

Yakınlara bildirim konusu soruşturmanın kapsam ve konusunun açığa çıkmasının sakıncalarının gerektirdiği zorunluluk dışında gibi bir takdire yer veren ifade kullanılmıştır.

CUMK m. 108/son 1985'te yürürlükten kaldırılmış, tutuklama müzekkeresi ile ele geçirilen sanıkların hakim önüne çıkarılmaları konusunda toplu olarak

işlenenle diğer suçlar arasındaki ayırım pozitif hukuktan çıkarılmıştır. Dolayısıyla m.19/VI yalnız yakalama bakımından uygulanma alanı bulabilir. Yani CUMK m.108/son'un yürürlükten kaldırılması tutuklama durumunda m.19/VI'nin uygulanma ihtimalini ortadan kaldırıyordu(73). 3842 sayı ve 1.12.1992 yür.tarihli Kanunun 6.md. CUMK'nun 108 md.ni değiştirmiş ve 48 saatlik süre 24 saatte indirilmiştir. (RG.1.12.1992 t. 21422 sayı) m.19/VII'de tutuklanan kişilerin makul sürelerde yargılanmayı ve soruşturma sırasında serbest bırakılmayı isteme hakları belirtilmiş, teminat karşılığı serbest bırakılma durumu düzenlenmiştir.

Teminatla salıverilme için önce tutukluluk kararı verilmiş olması şarttır. Teminatla salıverme kararını da ancak hakim verebilir. (CUMK m.117)

m.19/VIII, ceza yargılaması hukukunun bir kurumu olan tutukluluk kararına itirazı Anayasal kurum haline getirmiştir.

m. 19/son; uğranılan zararını tazminini düzenlemiş, hukuk devletinin bir tezahürü böylece korunmuştur.

Bir ülkenin Anayasal Düzeninin belirlenmesinde asıl önemli olan AY'nın metni değil, yorumlanış ve uygulanış biçimidir(74). Çünkü kanunlar AY bile olsa uygulayıcıları elinde değer kazanırlar.

S O N U Ç :

Bu kısa araştırmamızda; Çağdaş Anayasalarda yer alan kişi güvenliği kavramının İslâm Hukukunda kuram ve kuram olarak mevcudiyetini ve uygulamada üzerinde durulduğunu teşbit etmiş bulunuyoruz.

Kavram olarak Anayasalarda yer alan kişi güvenliğinin uygulaması Ceza usul, m0eyyidesi de Ceza Kanunlarında gösterilmiştir. İslâm Hukuku de aynı paralelde düzenlemeler yapmıştır.

Önemli olan insanların sahip oldukları hakları bilmesi, elde etmek için gayret etmesi, ihlal edenlerin peşlerini bırakmamasıdır. Onurlu ve Olgun insan olmanın asgari şartı bu olsa gerektir.

D I P N O T L A R

- (1) AKIN Ilhan, **Kamu Hukuku** Ist. 1980 s.319, KUNTER Nurullah **Ceza Muhakemesi Hukuku** Istanbul, 1986, s.614.
- (2) ALDIKAÇTI Orhan, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi**, Ist.1978 s.213.
- (3) YURTCAN Erdener, **Ceza Yargılama Hukuku**, Ist.1987 s.282.
- (4) TANILLI Serverb **Devlet ve Demokrasi** Ist.1981 s.556.
- (5) YURTCAN, **a.g.e.**, s.255.
- (6) AKIN, **a.g.e.**, s.319.
- (7) ARAL Vecdi, **Hukuk Felsefesinin Sorunları** Ist.1983 s.20.
- (8) ALDIKAÇTI, **a.g.e.**, s.211
- (9) AKIN, **a.g.e.**, s.322.
- (10) Daha fazla bilgi için bkz.AKIN, **a.g.e.**, s.323.
- (11) Daha fazla bilgi için bkz.AKIN, **a.g.e.**, s.364-370.
- (12) AKIN, **a.g.e.**, s.372-375.
- (13) HAMIDULLAH Muhammed, **İslâma Giriş** Ank.1965 s.174.vd.ZEYDAN Abdulkerim, **Medhal**, Bagdat 1985 s.43.
- (14) Bu ayet kanunlar ihtilafı ve Devletler Hususi Hukukunda Usul Kurallarını düzenler.
- (15) Ahmed Naim-Kâmil Miras, **Tecrid-i Sarih Terceme ve Serhi** Ank.1975 II/619.
- (16) Ebu Davud, **Akdiye**; 2, **Ibn Mâce Ahkam**;3- Rivayet farklılıkları ve Geniş bilgi için bkz. **Veki Ahbarı/Kudat**, Beyrut Ty. I/13 vd.
- (17) Buhari, **Ezan**; 20.
- (18) HAMIDULLAH Muhammed, **İslâm Peygamberi** (Çev.Sahih TUG) Ist. 1980, I/217.
- (19) TUG Salih, **İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri** Ist.1969 s.25.
- (20) UDEH Abdulkadir, **et-Teşrif'ul-Cinail-İslâmi**, Beyrut Ty. I/45.
- (21) KARAMAN Hayreddin, **Mukayeseli İslâm Hukuku** (MIH) Ist.1982 I/76.
- (22) UDEH, **a.g.e.**, I/45.
- (23) KARAMAN Hayreddin, **İslâmın Işığında Günün Meseleleri** (Meseleler) Ist.1988 II/778.

- (24) ARMAGAN Servet, **İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler** Ank.1987 s.90.(Mevdudiden nakil)
- (25) TUĞ, a.g.e., 25, KARAMAN,MIH I/66-67.
- (26) en NEBHAN Faruk, **İslâm Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları** (Çev.Servet ARMAGAN). İst.1980, s.186. DONMEZER Sulhi-ERMAN Sahir; **Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku** İst.1979 I/132.
- (27) KAPANI Münci, **Kamu Hürriyetleri** Ank.1981, s.85-87.
- (28) KAPANI, a.g.e., s.92.
- (29) Nakleden KARAMAN MIH I/163.
- (30) AKGÜNDOZ Ahmet, **İslâm-Osmanlı Huk.Külliyyatı**, Diyarbakır 1986. s.818.
- (31) HEYD Uriel, **Eski Osmanlı Huk.da Kanun ve Seriat(Ter.EROĞLU Selahattin) AUİFD XXVI/651** Ank.1983.
- (32) OKANDAN R.Galip, **Anne Hukukumuzun Anahatları**, İst.1977, s.168, ALDIKAÇTI, a.g.e., s.211.
- (33) TANÖR Bülent, **Osmanlı İmp.Anayasal Gelişmeler** (Ders Notu) İst.1982, s.143.
- (34) KARAMAN, **Meseleler** II/784.
- (35) ACLUNI İsmail b.Muhammed, **Keşfü'l Hafa**, Kahire Ty. II/1997 Nolu Hadis.
- (36) ARMAGAN, a.g.e., s.76.
- (37) en NEBHAN, a.g.e., s.467.
- (38) Müslim, iman; 78, Nesai, iman; 17, Ebu Davud, Salât,332.
- (39) Müslim, İmare; 29,Ebu Davud,Cihad;87,Nesai Bey'at; 24.
- (40) YAZIR, M.Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili** İst.1982. I/560.
- (41) Geniş Bilgi için bkz.ATAR,Fahrettin, **İslamda Adliye Teşkilatı** Ank.1979 s.163-170.
- (42) CİN H. AKGÜNDOZ A., **Türk İslâm Hukuk Tar.** İst.1990, I/184 Türkiye Gaz.Evliyalar Ans. VII/86.
- (43) BILMEN O.Nasuhi, **Büyük Tefsir Tarihi**, İst. 1974 II/522.
- (44) BILMEN O. Nasuhi, **Hukuk-u İslâmiye ve İstılâhat-ı Fıkhiye Kamusu** İst.ty III/411.
- (45) KARAMAN Hayreddin, **Aylık Dergi Ehli Sünnet Özel Sayı** 1985 I-II s.99-100. Nevin A.Mustafa, **İslam Siyasî Düşüncesinde Muhalefet** (Çev. V. Akyüz) İst.1990 s.280, vd.
- (46) WATT, Montgomery, **İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri**

- (Çev.-E.R.FİGLALİ) Ank. 1981, s.11.
- (47) UDEH, a.g.e., 1/45.
- (48) FENDOĞLU H.Tahsin, Osmanlı Hukukunda Temel Hak ve Özg. İst.1992 (Doktora Tezi) s.149.
- (49) AKIN, a.g.e., s.324.
- (50) KAPANI, a.g.e., s.110.
- (51) KAPANI, a.g.e., s.116.
- (52) AKIN, a.g.e., s.324.
- (53) KAPANI, a.g.e., s.128.
- (54) KAPANI, a.g.e., s.129.
- (55) KAPANI, a.g.e., s.113.
- (56) KAPANI, a.g.e., s.126-138.
- (57) ARMAGAN Servet, Temel Haklar ve Ödevler (THD) İst.1980 s.50. AKIN, a.g.e., s.325.
- (58) KAPANI, a.g.e., s.131.
- (59) KAPANI, a.g.e., s.134.
- (60) AKIN İlhan, Temel Hak ve Özgürlükler (THD) İst.1971, s.55-60).
- (61) Geniş bilgi için bkz. YURTCAN Erdener, Hakim Önüne Çıkarma İUHFM 1974 CXL S.1-4 s.207-217.
- (62) TANILLI, a.g.e., s.565.
- (63) TOSUN Öztekin, Suç Yargılaması Hukuku (SYH) İst.1984 s.638.
- (64) KAPANI, a.g.e., s.134.
- (65) ARMAGAN, THD, s.50.
- (66) AKIN, THD, s.325.
- (67) YURTCAN, SYH, s.256.
- (68) TANILLI, a.g.e., s.563-4
- (69) YURTCAN, SYH, s.282.
- (70) TANILLI, a.g.e., s.566.
- (71) ARMAGAN, THD, s.51.
- (72) YURTCAN, SYH; s.275.
- (73) ARMAGAN, THD, s. 52.
- (74) YURTCAN, SYH, s.264.
- (75) KAPANI, a.g.e., s.137.